

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Василенко Ольга Вікторівна

УДК 341.24:[623.4:316.48](091)(043.3)

**ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

АВТОРЕФЕРАТ

роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

спеціальність 081 «Право»

освітня програма «Право»

Науковий керівник: к.ю.н., доцент
Лісна І. С.

Рецензент: д.ю.н., професор (б.в.з.)
Грицаєнко Л.Р.

Миколаїв – 2020

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історія людства – це історія нескінченних війн і збройних конфліктів, постійних спроб на політичному, доктринальному та міжнародному рівнях мінімізувати наслідки цих конфліктів. Протягом століть людська свідомість розвивалася шляхом морального, правового та політичного засудження війни як способу вирішення міждержавних конфліктів, заборони агресії. Спроби запобігання, засудження військових дій, а також обмеження правовими засобами можливості вдаватися до сили для вирішення міжнародних конфліктів робилися з давніх часів, а в ХХ–ХХІ ст.ст. – особливо активно.

Врегулювання збройних конфліктів є актуальною та важливою проблемою в системі сучасних міжнародних та внутрішньодержавних відносин. Важливим фактором є те, що змінюється природа збройних конфліктів. Якщо у ХІХ ст. це були в основному міждержавні конфлікти, то на сьогодні це більшою мірою внутрішньодержавні конфлікти, часто із втручанням іноземних збройних сил однієї чи кількох держав; транснаціональні конфлікти, що перетікають через державні кордони; конфлікти з різноманітним сторін, що воюють, учасниками яких можуть бути збройні сили держав, повстанські групи, сили міжнародних організацій, терористичні організації та приватні військові компанії. Саме тому ускладнюються і правові режими регулювання таких конфліктів.

Протягом 2010 – 2019 рр. кількість жертв збройних конфліктів зросла в 3 рази при зменшенні кількості конфліктів у 1,5 рази. Тому основним елементом у процесі застосування норм гуманітарного права є надання чіткої правової оцінки збройної агресії. Дієвість правових приписів – це інструмент обмеження наслідків насильства і забезпечення необхідного захисту людей і цивільних об'єктів в умовах збройного конфлікту.

Україна є учасником міжнародних процедур із досягнення та підтримання миру, які актуалізують проблему забезпечення дії права у процесі врегулювання збройних конфліктів, відповідальності держав та громадян за порушення норм, встановлених міжнародним співтовариством, полегшення долі полонених,

хворих, поранених. Розв'язання гуманітарних проблем ґрунтується на виконанні міжнародних зобов'язань усіма країнами, на запровадженні до юридичної практики норм гуманітарного права, на імплементації права збройних конфліктів до національного законодавства, вивченні його принципових положень на різних рівнях цивільної та військової освіти, підтриманні усталеної традиції поваги до невід'ємних прав людини.

Актуальність теми обумовлюється і фактом збройної агресії РФ по відношенню до України. Протягом збройного конфлікту з РФ Українська держава зазнала територіальних втрат, зіткнулася із актами агресії та насилля, постала перед загрозою втрати суверенітету. Суспільно-політичне життя українців супроводжується наймасштабнішими та найгострішими конфліктними проявами в період незалежності України, що змінили погляди населення, вплинули на ідентичність українців, трансформували політичний режим, подолали невизначеність інтеграційного розвитку країни та визначили місце держави у міжнародному співтоваристві. Проте, руйнівний потенціал збройного конфлікту в Україні несе чималу загрозу не лише мирному співіснуванню населення та стабільному розвитку нашої держави, а й цілій системі міжнародної безпеки, тому що постійний член Ради Безпеки ООН та гарант суверенітету, цілісності України здійснив агресію проти сусідньої держави попри свої зобов'язання, своїми діями руйнуючи існуючу систему миру та безпеки.

З огляду на це, особливої актуальності для нашої держави набули проблеми осмислення історико-правового досвіду врегулювання збройних конфліктів, потреби правової науки досягнути гуманітарні засади захисту прав людини у процесі розгортання, перебігу та розв'язання збройних конфліктів, проєкції міжнародного досвіду вирішення збройного протистояння на українські реалії.

Ступінь дослідженості теми. Дослідження історико-правових традицій врегулювання збройних конфліктів здійснювали українські та іноземні правознавці як у галузі історії та теорії права збройних конфліктів, так і загальної теорії та міжнародного права. Особливої уваги потребують наукові праці таких вчених як Р. Арон, В. П. Базов, Б. В. Бернадський, М. В. Буроменський,

О. В. Буткевич, Е. Давід, С. І. Денисенко, В. І. Дяченко, Г. І. Жекало, О. І. Гуржій, В. А. Мандрагеля, Г. М. Перепелиця, О. В. Сенаторова, С. В. Стасюк, В. М. Телелим, Л. В. Чупрій та інші. Проте проблематика дипломної роботи є актуальною, що й зумовлює необхідність проведення даного комплексного дослідження.

Мета і завдання. Мета дипломної роботи – встановити особливості історико-правового досвіду врегулювання збройних конфліктів, окремих аспектів їх гуманітарно-правової природи.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- 1) визначити особливості збройних конфліктів в добу Стародавнього світу та Середньовіччя;
- 2) охарактеризувати гуманітарні засади регулювання збройних конфліктів в період Відродження та Нового часу;
- 3) розкрити історичні аспекти виникнення міжнародного гуманітарного права як основи сучасного права збройних конфліктів;
- 4) з'ясувати історико-правову сутність поняття збройного конфлікту;
- 5) охарактеризувати міжнародні правові механізми врегулювання сучасних збройних конфліктів;
- 6) дослідити особливості контролю та відповідальності за виконанням вимог міжнародного права збройних конфліктів;
- 7) обґрунтувати особливості збройного конфлікту на Сході України;
- 8) розглянути можливі напрями врегулювання збройного конфлікту в Україні в сучасній міжнародній системі безпеки і миру.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні відносини в сфері збройних конфліктів в умовах міжнародної та вітчизняної історико-політичної реальності.

Предмет дослідження – політико-правове регулювання збройних конфліктів.

Методи дослідження. Методологічною основою дипломної роботи є система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, застосування яких об'єктивно обумовлено змістом

поставлених завдань. Діалектичний метод сприяв з'ясуванню та уточненню сутності окремих понять та категорій історії і теорії права, зокрема, права збройних конфліктів (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1). Історико-правовий метод був використаний при дослідженні динаміки та внутрішньої логіки процесу становлення та розвитку регулювання збройних конфліктів в період від Стародавнього світу до Нового часу (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3), а при розгляді визначень основних понять були використані прийоми логічного методу наукового пізнання: опис, аналіз та синтез (підрозділи 2.1, 2.3). Формально-юридичний метод дозволив дослідити міжнародно-правові механізми врегулювання сучасних збройних конфліктів (підрозділ 2.2). За допомогою структурно-функціонального та системного методів було проаналізовано особливості збройного конфлікту на Сході України та моделі його розв'язання (підрозділи 3.1, 3.2). Нормативно-правовий метод сприяв аналізу юридичного змісту універсальних міжнародно-правових документів, що регулюють питання збройної агресії (підрозділи 2.3, 3.1). Порівняльно-правовий було використано в процесі аналізу можливих напрямів врегулювання збройного конфлікту в Україні (підрозділ 3.2)

Апробація результатів дослідження. Окремі положення та висновки дипломної роботи знайшли відображення у науковій статті: «Окремі аспекти відповідальності за порушення норм міжнародного права збройних конфліктів» (Міжнародний науковий журнал ЛОГОС. МИСТЕЦТВО НАУКОВОЇ ДУМКИ. Випуск № 9, Січень 2020 р.) та двох тезах автора, а також доповідях на міжнародній та всеукраїнській науково-практичних конференціях: «Регулювання збройних конфліктів в Україні періоду княжої доби : історико-правовий досвід» (Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в Україні та світі». м. Полтава, 23 грудня 2019 р.); «Історичні аспекти виникнення міжнародного гуманітарного права» (XXII Всеукраїнська науково-методична конференція «МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2019 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти». м. Миколаїв, 14 листопада 2019 р.).

Структура роботи. Структура дипломної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (розподілених на вісім підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 115 сторінок, обсяг основного тексту – 99 сторінок, кількість використаних джерел – 132 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** визначено актуальність теми дипломної роботи, ступінь наукової розробки проблеми дослідження; визначені мета та основні завдання роботи, її об'єкт і предмет, методологічні та теоретичні основи.

Розділ 1 «Історико-правові підходи врегулювання збройних конфліктів» складають три підрозділи. У підрозділі 1.1. *«Особливості збройних конфліктів в добу Стародавнього світу та Середньовіччя»* визначається закономірності історико-правового досвіду врегулювання збройних конфліктів у Стародавньому світі та Середньовіччі. Аналізується зародки правових механізмів регулювання збройних конфліктів: оголошення війни, ставлення до поранених, полонених та цивільного населення. У підрозділі 1.2. *«Гуманітарні засади регулювання збройних конфліктів в період Відродження та Нового часу»* було досліджено еволюцію ведення воєн та збройних конфліктів, які мали загальну тенденцію розвитку від звичаєвих норм гуманної поведінки, традицій і правил бойової моралі до правових документів внутрішньодержавного характеру та перших міждержавних угод XVI–XVIII століть. У підрозділі 1.3. *«Історичні аспекти виникнення міжнародного гуманітарного права як основи сучасного права збройних конфліктів»* досліджено процес виникнення міжнародного гуманітарного права. Окрему увагу було зосереджено на основному його принципі – суперечності між державами повинні регулюватися мирними засобами.

Розділ 2 «Міжнародно-правова регламентація збройних конфліктів» вміщує три підрозділи. У підрозділі 2.1 *«Поняття збройного конфлікту в*

контексті історичного досвіду його розв'язання» визначається сутність та основні риси збройного конфлікту. У підрозділі 2.2. «Характеристика міжнародних правових механізми врегулювання сучасних збройних конфліктів» характеризуються основні міжнародно-правові механізми врегулювання сучасних збройних конфліктів за допомогою різних засобів міжнародних інституцій. У підрозділі 2.3. «Контроль та відповідальність за виконанням вимог міжнародного права збройних конфліктів» встановлено, що однією з найактуальніших проблем притягнення до міжнародно-правової відповідальності є питання притягнення держав до відповідальності за вчинення агресії без винесення рішення про це РБ ООН з урахуванням права вето п'яти постійних членів.

Розділ 3 «Збройний конфлікт в Україні: причини та перспективи врегулювання» складається із двох підрозділів. У підрозділі 3.1. «Особливості збройного конфлікту на Сході України» охарактеризовано збройний конфлікт в Україні як «гібридну війну». Окрему увагу приділено характерним ознакам збройної агресії РФ проти України: мілітаризація окупованого регіону, створення штучної «незалежності та державності» окупаційної адміністрації РФ в окупованих Донецькій та Луганській областях («ДНР»-«ЛНР»), «русифікація» регіону через ідеологію «русского мира» та ін. У підрозділі 3.2. «Моделі врегулювання збройного конфлікту в Україні: міжнародний досвід та українські реалії» було розглянуто моделі врегулювання збройного конфлікту України та РФ: від сценарію «тотальної війни» до сценаріїв «стіни» і «заморожування» конфлікту. Окрему увагу було приділено міжнародному досвіду врегулювання конфліктів, а саме хорватській, боснійській та німецькій моделям.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі було проведено дослідження історико-правового досвіду врегулювання збройних конфліктів, що дало можливість дійти наступних висновків:

1. Визначено, що історико-правова традиція врегулювання збройних конфліктів у Стародавньому світі та Середньовіччі дозволяє виділити низку загальних закономірностей у цьому процесі. Зокрема, на перших етапах розвитку держав починають зароджуватися основи правових механізмів регулювання збройних конфліктів, які стосувалися передусім оголошення війни, ставлення до поранених, полонених та цивільного населення. Норми гуманної бойової моралі в Стародавніх Індії та Китаї, Вавилоні, Греції та Римі були нероздільними з релігійно-світоглядними та соціокультурними сферами життєдіяльності. В період Середньовіччя зіткнулися різні гуманітарні підходи щодо регулювання збройних конфліктів – ісламський, лицарський та християнський. Головним надбанням цієї доби стала розробка морально-релігійних кодексів професійного воїна та посилення їхнього гуманістичного змісту. Крім того, епоха лицарства залишила у спадок людству матеріальні фактори гуманної поведінки в сфері збройних конфліктів – недоторканість парламентарів з білим прапором, заборона окремих видів зброї, боротьба до першої крові, а не до знищення.

2. Охарактеризовано еволюцію ведення воєн та збройних конфліктів в період Відродження та Нового часу, в якій загальною тенденцією був розвиток від звичаєвих норм гуманної поведінки, традицій і правил бойової моралі до правових документів внутрішньодержавного характеру та перших міждержавних угод XVI–XVIII століть. Виділимо три основні моменти: становлення наближеного до сучасного розуміння змісту міжнародного права, відповідно до якого право народів стало міжнародним публічним правом, в якому політичні та етнонаціональні спільноти зрівнялися у правах; розповсюдження вогнепальної зброї та піднесення військового мистецтва, що внесло принципові зміни до військової практики держав і створило проблему найманців у європейських арміях; пробудження гуманізму як концепції на основі надбань мислителів і філософів Відродження і Нового часу, що допомогло поступово сформулювати ідею «природного права».

3. Розкрито, що основною закономірністю розвитку регулювання збройних конфліктів у другій половині XIX – XX століттях стала кульмінація юридичного

позитивізму, який проходив у дусі кодифікації правил та звичаїв гуманного ведення збройної боротьби. Це було викликано необхідністю врегулювання правил ведення війни на тлі ведення постійних воєн в Європі та світі. Вершиною юридичного позитивізму стали домовленості у Женеві та Гаазі щодо захисту постраждалих від збройного насильства та припустимих засобів ведення війни, які склали підвалини сучасного міжнародного гуманітарного права. Основними тенденціями розвитку міжнародного гуманітарного права протягом XX – XXI століть є розширення сфери суспільних відносин, що регулюються; постійне збільшення категорій жертв війни, які отримують захист; розширення кола ситуацій, за яких захищаються жертви збройних конфліктів; регулярне виправлення та доповнення договорів з урахуванням реальних подій останніх збройних конфліктів.

4. Встановлено, що збройному конфлікту притаманні такі характеристики: високий рівень залучення до конфлікту й уразливість місцевого населення; застосування нерегулярних збройних формувань; використання диверсійних методів ведення боротьби; складність морально-психологічної обстановки, в якій діють війська та проживає цивільне населення; наявність небезпеки трансформації в локальну або громадянську війну. На основі дослідження характеристик і рис збройних конфліктів пропонується наступне загальне визначення: збройний конфлікт – це будь-які види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як на міждержавному рівні або між коаліціями держав, так і усередині держави, які характеризуються керованістю збройного насильства та агресії, переходом від мирних до військових способів життєдіяльності з неминучим порушенням прав та свобод населення. Виділяють міжнародні збройні конфлікти та конфлікти неміжнародного характеру.

5. Охарактеризовано міжнародно-правові механізми врегулювання сучасних збройних конфліктів. Юридичні можливості врегулювання збройного конфлікту засобами багатосторонніх інституційних механізмів, зокрема ЄС, ОБСЄ та універсальної міжнародної організації ООН, базуються де-юре на положеннях двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, конвенцій, Статуту

ООН, Ради Європи. Основним механізмом є імплементація норм права збройних конфліктів до національних правових систем держав. Встановлено, що під час врегулювання сучасних збройних конфліктів використовуються такі механізми як: заборона використання зброї, яка збільшує страждання людей; захист жертв війни; забезпечення під час збройних конфліктів основних судових гарантій; створення або регулювання діяльності національних товариств Червоного Хреста (Червоного Півмісяця); створення в разі необхідності санітарних зон, зон безпеки і нейтральних зон; направлення на територію збройного конфлікту спеціальної міжнародної місії з військовим мандатом. Встановлено, що проблема полягає у врегулюванні нового типу збройного конфлікту – «гібридної війни». В таких випадках застосовується механізм впливу «третьої сторони» на процес розгортання збройного конфлікту: на офіційному, напівофіційному та неофіційному рівнях при використанні мирних або примусових засобів. Враховуючи досвід нормандського формату для врегулювання ситуації в Україні, пропонуємо розглянути можливість залучення у переговори «третьої сторони» у вигляді США або Канади, які сприяли б оновленню переговорного процесу.

6. В сучасному міжнародному праві існує система контролю та відповідальності за порушення норм права збройних конфліктів. Доведено, що це сприяло запобіганню злочинам та посиленню захисту прав людини. Основними завданнями відповідальності за виконанням вимог міжнародного права є попередження вчинення правопорушення потенційним правопорушником, забезпечення потерпілим компенсацію за завдану їм матеріальну чи моральну шкоду та підбиття правопорушника належним чином виконати свої зобов'язання. В існуючій сукупності правових норм варто виділити дві форми відповідальності за порушення міжнародного права збройних конфліктів: колективна й індивідуальна. До міжнародних органів, які розглядають міждержавні скарги щодо агресії, злочинів проти людяності та інших міжнародних злочинів, нині залишаються Міжнародний суд справедливості ООН та регіональні суди, серед яких ЄСПЛ. Притягнення до індивідуальної відповідальності конкретних злочинців здійснюється через Міжнародний кримінальний суд. Однією з

найактуальніших проблем притягнення до міжнародно-правової відповідальності є питання притягнення держав до відповідальності за вчинення агресії без винесення рішення про це РБ ООН, адже п'ять постійних членів можуть заблокувати рішення стосовно себе або стосовно питань, коли задіяні їхні інтереси. Зазначена проблема ставить на порядок денний питання про відміну права вето постійних членів РБ ООН. У зв'язку зі збільшенням в сучасному світі «гібридних війн», пропонуємо приділити увагу створенню постійно діючого міжнародного спеціалізованого суду під егідою ООН, до складу якого входили б як міжнародні, так і національні судді, і які б розглядали справи щодо «гібридних війн».

7. Обґрунтовано, що збройний конфлікт, який відбувається на сході України є гібридною, асиметричною війною РФ проти України, що передбачає застосування традиційних для війни обох держав засобів та атрибутів, проте без офіційного оголошення війни та розриву дипломатичних відносин, зокрема без введення воєнного стану та анулювання міждержавних угод, договорів, без припинення співробітництва у економічній, торгівельній, енергетичній сферах і з державою-агресором. Проводячи порівняльне дослідження, дійшли висновку, що дії РФ на Сході України співставні з тактикою, яку РФ реалізує в Південній Осетії, Абхазії, Придністров'ї, певною мірою в анексованому Криму, яким характерно: мілітаризація окупованого регіону, створення штучної «незалежності та державності» окупаційної адміністрації РФ в окупованих Донецькій та Луганській областях («ДНР»-«ЛНР»), «русифікація» регіону через ідеологію «русского мира». Як протидію зазначеній тактиці, пропонуємо створити єдину державну систему інформаційно-психологічної протидії іноземним впливам, до діяльності якої, окрім підрозділів спецслужб, повинні активно залучатися і цивільні державні установи, організації, аналітичні центри, а також PR-компанії та ЗМІ різних форм власності. Діяти така система має за підтримки держави у вигляді законодавчого, організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

8. Розглянуто різні моделі врегулювання збройного конфлікту України та РФ. Шляхи розв'язання конфлікту є різноманітними – від сценарію «тотальної війни» до сценаріїв «стіни» і «заморожування» конфлікту. Охарактеризовано міжнародний досвід врегулювання конфліктів: хорватська, боснійська та німецька модель. У короткостроковій перспективі зусилля України мають бути зосереджені на мінімізації негативних наслідків збройного конфлікту для нашої держави: соціальний захист населення, робота з внутрішньо-переміщеними особами, розмінування територій, ведення інформаційної політики, вивчення питань щодо проведення виборів. Важливим для України при обрані моделі вирішення конфлікту має бути чітка послідовність зі встановленими часовими рамками і гарантіями, що окупаційна адміністрація РФ в окупованих Донецькій та Луганській областях виконують свої зобов'язання, а також дотримання базових принципів: суверенітет у міжнародно-визнаних кордонах, гуманізм, нацбезпека, неприпустимість обміну Криму на Донбас.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Василенко О. В. Окремі аспекти відповідальності за порушення норм міжнародного права збройних конфліктів. *Міжнародний науковий журнал ЛОГОС. МИСТЕЦТВО НАУКОВОЇ ДУМКИ*. 2020. Випуск № 9. С. 122–125.

2. Василенко О. В. Регулювання збройних конфліктів в Україні періоду княжої доби : історико-правовий досвід. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в Україні та світі* : Збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 груд. 2019 р.). Полтава, 2019. С. 55–57.

3. Василенко О. В. Історичні аспекти виникнення міжнародного гуманітарного права. *Могілянські читання – 2019 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти* : ХХІІ Всеукр. наук.-метод. конф. : тези доп. : Студентської наукової конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі». (Миколаїв, 14 листоп. 2019 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 29–31.

АНОТАЦІЇ

Василенко Ольга Вікторівна. Історико-правовий досвід врегулювання збройних конфліктів. – Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 081 «Право» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2020.

Дипломну роботу присвячено дослідженню історико-правового досвіду врегулювання збройних конфліктів. У роботі охарактеризовано особливості регулювання збройних конфліктів в різні часи: від Стародавнього світу до сьогодення. Визначено історико-правову сутність поняття збройного конфлікту, міжнародні правові механізми врегулювання сучасних збройних конфліктів. Досліджено окремі аспекти контролю та відповідальності за виконанням вимог міжнародного права збройних конфліктів. Окрему увагу було присвячено особливостям збройного конфлікту в Україні, а також розглянуто можливі моделі врегулювання збройного конфлікту на Сході України.

***Ключові слова:** збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, війна, «гібридна війна», збройна агресія, міжнародно-правова відповідальність, Женевські конвенції.*

Vasylenko Olha Viktorivna. The historical and law experience in armed conflicts settlement. – Work on obtaining an educational degree "Master" in specialty 081 "Law" – Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, 2020.

The master's thesis is devoted to the study of historical and legal experience in the settlement of armed conflicts. The research describes features of regulation of armed conflicts at different times: from the Ancient World to the present day. The concept of historical and legal essence of armed conflict, international legal mechanisms for the settlement of modern armed conflicts are determined. The separate aspects of control and responsibility for the implementation of the requirements of international law of armed conflict are investigated. Special attention was spared to the features of the armed conflict in Ukraine. The possible models of settlement the armed conflict in the east of Ukraine are considered.

Key words: *armed conflict, International Humanitarian Law, war, «hybrid warfare», armed aggression, international legal responsibility, Geneva Conventions.*